

TURINYS

Renatos dienoraštis 7

Sudarytojos įvadas

Dienoraštis iš Bergen-Belzeno 19

Įžanga 23

I dalis. Dienoraštis 25

II dalis. *Kapo* laikotarpis 149

III dalis. Traukinys 163

Keturios akys – Josephui Kramerui 233

Santuoka nesukurta pragarui 229

Sudarytojos baigiamasis žodis

Stovyklos kalbos ir nacių terminų žodynėlis 257

Šaltiniai ir padėkos žodis 260

Renatos dienoraštis

Sudarytojos įvadas

*Gerbiamas leidėjau,
argi ne ironiška, kad išleisite mano knygą vien todėl, kad
nebesu tarp gyvųjų?.. Visuomet maniau, jog tekstai mirusių
žmonių, ypač palikusių mus per anksti arba dėl savižudybės,
turėtų sulaukti didesnės sėkmės, nei kai žmogus dar gyvas...*

*Galbūt mano dienoraštis, rašytas koncentracijos stovykloje,
būtų išgarsėjęs visame pasaulyje, jei, užuot toliau gyvenusi
penkiasdešimt (?) metų, būčiau mirusi Bergen-Belzene?¹*

Šias stebėtinai eilutes, veikiausiai parašytas apie 1979 m., tarp Renatos Laqueur (1919–2011) paliktų dokumentų 2020-ųjų vasarą rado Davidas Crameris, jos sūnėnas ir testamentą vykdytojas. Kreipiausi į jį, nes atsirado galimybė perleisti jo tetos dienoraštį.

1941 m. Renata ištekėjo už mano tėvo Paulo Goldschmidto. Vaikystėje dažnai girdėdavome, kad tėvas be jos nebūtų išgyvenęs koncentracijos stovykloje. Renata išgelbėjo savo vyrą – tik tiek apie ją ir žinojome. Ji visada buvo mums šiek tiek neaiški figūra iš tolimojo Niujorko, į kurį emigravo išsiskyrusi su Paulu šeštojo dešimtmečio pradžioje. Tačiau 1965 m. pavasarį, po išlaisvinimo praėjus dvidešimtmečiui, Nyderlanduose išleistas jos dienoraštis

¹ Apie 1979 m. parašytas Renatos Laqueur laiškas. Originalus tekstas: *Dear publisher, Is not it ironic that you will print my writings only because I am not alive any more?*

... I have always thought that the writings by dead persons, especially if death came untimely or by suicide, will sell far better than if they had gone on living... Perhaps, If I had died in Bergen-Belsen rather than continued to live another fifty (?) years, my own concentration camp diary might have become known all over.

mūsų šeimoje sukėlė gyvą susidomėjimą. Tiesiai šviesiai klausinėti apie stovyklą mums buvo nepatogu, tad ir neklausinėjome. Ir vis dėlto tėvas beveik kasdien užuolankomis užsimindavo apie Bergen-Belzeną, alkį ir siaubą, minėjo ir tai, kad atėjus išlaisvintojams rusams jis jau buvo pakeliui į dausas. Nugalėjusi drovumą aš retkarčiais pabandydavau išpešti iš jo šį tą daugiau. Tokiais atvejais tėvas visada atsakydavo: „Paskaityk Renatos knygą. Ten viskas surašyta.“ Jo buvusios žmonos dienoraštis man tapo tėvo kančių enciklopedija.

Tik daug vėliau, kai jau suaugusi tyrinėjau savo pačios giminės istoriją ir nesugrįžusių giminaičių likimus, perskaičiau Renatos dienoraštį iš naujo ir suvokiau, kad šis tekstas ne tik liudija apie siaubingą laiką, bet yra ir puikus *on the spot*² parašytas pasakojimas. Renata Laqueur ne tik išgelbėjo mano tėvą, ji buvo ir talentinga rašytoja. Dirbdama prie savo debiutinės knygos, atlikdama tyrimą susisiečiau su ja, mat norėjau daugiau sužinoti apie jos ryšius su tėvu. Iš pradžių Renata sureagavo entuziastingai, bet paskui sulaukiau elektroninio laiškelio: *After days of thinking, I ask you to please stop asking me „to remember“*.³ Renatai buvo devyniasdešimt vieni; jos prašymą gerai supratau. Laimė, ji norėjo ir toliau palaikyti ryšį. Gavusi mano knygą, parašė, kad turėčiau jaustis *damned good*⁴, taip greitai susiradusi leidėją, ir kad jai gaila, jog esanti *such a lousy shape*⁵, antraip pati išverstų tekstą į anglų kalbą. Nes leidinys, žinoma, privalėjo pasirodyti ir Amerikoje. Tada dar

² Įvykio vietoje (angl.). (*Vert. past.*)

³ Kelias dienas pagalvojusi, prašau liautis prašyti manęs „prisiminti“ (angl.). (*Vert. past.*)

⁴ Pasiutusiai gerai (angl.). (*Vert. past.*)

⁵ Tokios apgailėtinos būklės (angl.). (*Vert. past.*)

nežinojau, kad šis noras buvo jos ilgamečių pastangų išleisti savo dienoraštį anglų kalba projekcija. 1952 m. Renata atsuko Europai nugarą, ir Amerika tapo jos antrąja tėvyne.

Renata gimė Vokietijos žydų šeimoje 1919 m. lapkričio 3 d. tuometiniame Silezijos mieste Bryge (dabar Bžegas, Lenkija). Ji buvo ketvirtas gydytojo ir endokrinologijos profesoriaus Laqueuro ir Margarethe'ės Löwenthal vaikas. Sulaukusią vienu metų Renatą ir brolių Heiną tėvai, jos pačios žodžiais, „nuplukdė“ į Amsterdamą, kur profesorius įsidarbino Amsterdamo universiteto dėstytoju. Gerokai vyresni Renatos brolis Peteris ir sesuo Gerda liko Bryge su seneliais baigti mokyklos. Amsterdame 1922 m. gimė dar viena mergaitė – Lilo. Renata, Heinas ir Lilo užaugo tipiškame olandiškame – aukštame, siaurame – šešių aukštų name priešais prašmatnų „Amstelio“ viešbutį. Nors būsto būta erdvaus, Renata ir Lilo miegojo viename kambaryje, mat, tėvo Laqueuro nuomone, mergaitės turi išmokti dalytis.

Abu Renatos tėvai buvo žydų kilmės, bet norėdamas išvengti žydų studentams taikomo *numerus clausus*⁶ tėvas dar jaunas pasikrikštijo.

Šeštadienio vakarais vaikams jis garsiai skaitydavo Goethe'ę, Schillerį ir Shakespeare'ą, o neblogą balsą turinti ir gana gerai piešianti motina Margarethe'ė vedžiodavo juos į muziejus, koncertus ir šokio spektaklius, be to, pasirūpino, kad visos jos atžalos grotų koku nors instrumentu. Namuose Sarfačio krantinėje ji noriai primdavo Amsterdame dažnai apsilankančius mokslininkus, muzikus, aktorius ir kitus menininkus iš Nyderlandų ir užsienio. 1933 m. į valdžią atėjus Hitleriui ir Vokietijoje iškilus pavojui žydams, vis

⁶ Specialaus leidimo (lot.). (Vert. past.)

daugiau pabėgėlių iš Vokietijos ieškodavo Sarfačio krantinėje pas-
togės, darbo ir kitokios pagalbos. Ir, esant galimybei, sulaukdavo.

Renata buvo gyvas vaikas ir tokia šneki, kad užsitarnavo pra-
varde *Gacka* – Plepė. Kiek paūgėjusią dukrą tėvas praminė „juo-
daja siela“, mat mergina buvo maištinga ir nepateisino tradicinių
moterims taikomų lūkesčių. Ji nesunkiai baigė protestantišką
gimnaziją. Norėjo studijuoti literatūrą universitete, tačiau tėvas
pareiškė, esą ji – „graži, bet kvaila“, be to, vis tiek ištekės, tad studi-
jos – tik vėjais paleisti pinigai. Kitas dukros noras buvo studijuoti
madą Paryžiuje – ji daug ir gražiai piešė, – bet ir tai Laqueurui
buvo nepriimtina. Tėvas išsiuntė ją į tarptautinius sekretorių kur-
sus Schuverso mokykloje; čia dukra išmoko čarlstono ritmu steno-
grafuoti keturiomis kalbomis, kurias puikiai mokėjo.

1938 m. vedė Renatos brolis Peteris. Didelėje ceremonijų salė-
je laukė susirinkę svečiai. Atsilapojo durys. Vidun įžengė ne jau-
nieji, o tėvas Laqueuras su drėgna servetėle rankoje. Jis ryžtingai
nužingsniavo prie septyniolikmetės Renatos, nuvalė jai lūpdažiu
paryškintas lūpas ir garsiai pareiškė: „Mano duktė – ne kekšė.“ Vė-
liau Renata šį atvejį dažnai prisimins, užbaigdama savo pasakoji-
mą sakiniu: „Nuo to laiko visada dažiausi lūpas.“

1940 m. Renata baigė sekretorių kursus. Tų pačių metų gegu-
žės 10 d. vokiečiai užpuolė Nyderlandus. Šalis pasidavė gegužės
15 d., subombardavus Roterdamą. Karališkoji šeima ir vyriausy-
bė pasitraukė į Angliją, atrišdamos okupantams rankas izoliuoti,
o vėliau ir deportuoti Nyderlandų žydus. Pirmaisiais mėnesiais
gyvenimas dar buvo pakenčiamas. Vasara prabėgo nerūpestingai.
Kartą važinėdama palei Amstelį Renata sutiko Paulą Goldschmid-
tą, penkeriais metais vyresnį kavos ir arbatos didmenininko Mau-
ritso Goldschmidto sūnų, logopedą. Jie važinėjosi dviračiais, rengė

iškyklas, flirtavo, mylėjosi ir buvo įsimylėję. Tuo metu žydams taikomi suvaržymai griežtėjo: 1940 m. spalį visi valdininkai privalėjo pateikti liudijimus, patvirtinančius jų arišką kilmę, iš valstybės tarnybos buvo atleisti visi žydai. Paskui draudimų ir paliepimų ėmė sparčiai daugėti. Žydams buvo įsakyta užsiregistruoti, ant jų asmens dokumentų buvo dedamas spaudas „J“ (nl. *jood* – žydas); jų vaikai privalėjo lankyti tik žydiškas mokyklas, iš žydų buvo atimamos įmonės, reikalaujama atiduoti pinigus ir kitą turta, uždrausta rodytis parkuose, baseinuose, naudotis viešuoju transportu, lankytis teatruose ir kine, užginta turėti automobilius, dviračius ir telefonus. Amsterdamo žydai privalėjo likti mieste, o jų tautiečiai iš kitų šalies vietų – persikelti į sostinę. Žydams nebeleista palaikyti intymių santykių ir tuoktis su kitos, nei jie, tautybės asmenimis, jie privalėjo nešioti Dovydo žvaigždę, kurią patys turėdavo dar ir nusipirkti už keturis centus.

Gyvenimas darėsi vis neaiškesnis.

Renatos tėvas pažinojo daug aukšto rango nacių pareigūnų, palaikė ryšius su užsieniu. Pažintis užmezgė tarnaudamas Vokietijos kariuomenėje per Pirmąjį pasaulinį karą. Be to, turėjo nuopelnų kaip testosterono atradėjas bei vienas iš tarptautinę šlovę pelniusios hormonų įmonės „Organon“ įkūrėjų.

Turbūt numatydami galimybę išvykti, 1941 m. gruodžio 24 d. Renata ir Paulas paskubomis susituokė. Renata vėliau sakys, kad susituokė su Paulu todėl, kad su juo pirmuoju permiegojo. Žinoma, prisidėjo ir tų dienų nestabilumas bei galimybė, kad ir menka, pasprukti nuo nacių režimo ir emigracijoje nesijausti vienišai. Renatos nuotakos suknelė buvo pasiūta iš senos užuolaidos pagal romano „Vėjo nublokšti“ veikėjos Skarlet suknelę. Jaunųjų tėvai netikėjo, kad santuoka truks ilgai. „Kai tik karas baigsis, – kavos

karaliui neva pasakęs testosterono atradėjas, – tie du pasuks savais keliais.“ Ponai susitarė, kad skyrybų atveju nė viena šalis nereikš pretenzijų į kitos turta.

1942 m. liepą prasidėjo masinės deportacijos iš Nyderlandų. Žydai buvo kviečiami registruotis į „darbo stovyklas“, bet atsišaukė nedaugelis. Tada naciai ėmė rengti tikras žmonių medžiokles: gaudydavo žydus gatvėse, varu varydavo iš namų ir uždarydavo „Olandų“ teatre. Iš čia juos veždavo į Vesterborką, tranzitinę stovyklą, paskutinę stotį Nyderlanduose, prieš belaisvius deportuojant į rytus. Naciai įsteigė Žydų tarybą deportacijoms administruoti. Tam buvo įvesti vadinamieji *Sperres*: ant žydų asmens dokumentų dedami spaudai, *bis auf weiteres* (laikiniai) suteikdavę atleidimą nuo deportacijos; laikinai atidėta galėjo būti mišrias šeimas sukūrusių, apsikrikštijusių, deimantų pramonėje dirbančių, Žydų taryboje svarbias pareigas užimančių ar Palestinoje giminaičių turinčių žydų deportacija. Pirmiausia išvežė neturtingus žmones, neturinčius pažinčių, išgabeno tiesiai į naikinimo stovyklas, kurių taip, suprantama, nevadino. Kuo uoliau buvo persekiojami žydai, tuo daugiau *Sperres* rūšių neteko galiojimo. Kruopščiai tvarkoma Nyderlandų piliečių registre visi žydai, net ir nereligingi, buvo įrašyti kaip izraelitai, tad, entuziastingai bendradarbiaujant valstybės pareigūnams, Nyderlandų reichskomisaras Seyss-Inquartas 1943 m. rugsėjį galėjo paskelbti, kad šalis – pirmoji Europoje *Judenrein*, tai yra be žydų.

Ernstas Laqueuras vyriausią sūnų Peterį kaip „Organon“ atstovą dar prieš karą išsiuntė į Argentina. Antrasis sūnus Heinas išsisuko nuo persekiojimų, motinai suklastojus popierius – „prisipažinus“, kad Laqueuras nėra Peterio tėvas. Vyriausia Renatos

sesuo Gerda 1938 m. su vyru Felixu Oestreicheriu (gydytoju čekų), šio motina Clara ir trimis dukrelėmis – Beate (1934) bei dvynukėmis Helly ir Maria (1936) – iš Karlsbado pabėgo į Nyderlandus. Profesorius Laqueurams sugebėjo sau ir kiekvienam šeimos nariui išrūpinti po 120 000 *Sperres*⁷. Be to, jis visiems nupirko ir po Pietų Amerikos pasą, mat toks dokumentas taip pat suteikė šiokią tokią apsaugą. Baigiantis 1942 metams atrodė, kad Laqueurams ir jų artimiesiems bent jau kol kas nereikia baimintis deportacijos.

Tačiau 1943 m. vasarį liūdnai pagarsėjęs olandas, žydų medžiotas Henneicke'ė, įsiveržė į Paulo sesers Gustos namus. Gusta ir jos vyras dalyvavo pasipriešinimo judėjime ir buvo visiems artimiesiems parūpinę suklastotus dokumentus. Henneicke'ė išsvejojo padirbtus pasus iš slėptuvės už židinio, nustatė, kam jie skirti, sulaukė Gustą, jos vyrą ir dar kelis giminaičius, taip pat nurodė Nyderlandų policijai areštuoti Paulo tėvą ir Renatą. Paulas išsisuko nuo arešto, mat per sumaištį suklastotas jo pasas užkrito už židinio. Atsitiktinumas lėmė, kad jis galėjo likti lovoje, o apklausta Renata buvo išsiųsta į kalėjimą, iš ten – į koncentracijos stovyklą Viugte. Netrukus ją išvežė į tranzitinę stovyklą Vesterborke. Žodžio kišenėje neieškanti Plepė pasistengė, kad jos asmens dokumentuose nebeliktų raidės „B“ (baudžiamoji byla). Tėvas griebėsi bet ko, kad tik susigrąžintų dukterį, ir jam pavyko: 1943 m. liepą Renata grįžo pas Paulą į kamarėlį Sarfačio gatvėje, kuri taip nebesivadino, mat ir Samuelis Sarphatis buvo žydas.

Renata niekada daug nepasakojo apie savo pirmąjį sulaukimą. Vėlesnės patirtys užgožė potyrius Viugte ir Vesterborke. Tačiau 1943 m. gegužės 20 d. laiške Paului iš šios stovyklos rašė, kad

⁷ Žyma 120 000 *Sperres* būdavo gaunama už „ypatingus nuopelnus“ arba sumokėjus labai daug pinigų.

naktimis jai tenka registruoti tamsoje atvykstančius žmones (sekretorės išsilavinimas iškart pravertė).

Šis gyvenimas kažkoks nerealus. Pirmiausia dėl karštilgiško viso Registratur [registracijos skyriaus] darbo, o labiausiai dėl supančios aplinkos. Nuostabios vaiskios mėnesienos naktys, viržynai, pilni pavasario garsų, kvepia sausakrūmiai ir gudobelės, o aš trokštu Eichendorffo eilėraščių „tikrovės“... Netikroviškai mėnulio šviesoje atvyksta žmonės, ūmai pabunda „naktinis gyvenimas“ ir stovykloje užverda darbai, o visa ko fone plyti taikus viržynų peizažas.

Po trumpo epizodo Viugte ir Vesterborke Renata nusprendė nebesileisti suimama. Ji norėjo pasislėpti. Bet ir vėl įsikišo tėvas. Jis uždraudė dukrai slėptis pogrindyje, esą taip ji pastatysianti į pavojų savo motiną, sesutę Lilo ir jį, tėvą. Laqueuras vis dar buvo tikras, kad pasinaudodamas pažintimis ir *Sperres* galės nuo deportacijos išgelbėti ir kitas dukras – Gerdą ir Renatą.

Viltys nepasiteisino. 1943 m. lapkričio 1 d. Paului, Renatai ir Gerdai su šeima buvo liepta atvykti pas pareigūnus. Oestreicherių šeimą suėmė jų namuose Transvalio krantinėje. Nuogaustaudamas, kad astma serganti viena iš dvynukių septynmetė Helly neištvers stovykloje, tėvas Felixas pamelavo, kad ji užsikrėtusi difterija. Naciai kaip mirties bijojo infekcinių ligų, tad pakeliui į „Olandų“ teatrą paliko ją Žydu slaugos namuose. Iš ten viena slaugytoja išgabeno mergaitę į slaptavietę – ūkelį prie Gorselio. Gerdos šeima, Renata ir Paulas lapkričio 3 dieną – per Renatos gimtadienį – atvyko į Vesterborką.

Vesterborke (vis dar) buvo palaikoma įprasto gyvenimo iliuzija, nors pati stovykla buvo įrengta apleistose smėlingose lau-

kymėse, o žmonės apgyvendinami barakuose. Tačiau vaikai ėjo į mokyklą, sulaikytieji dirbo, rūpestingai prižiūrėjo ligonius, mat tarp stovyklos gyventojų buvo daug gydytojų ir slaugytojų, vyko sporto užsiėmimai, buvo galima gauti siuntinių su maisto produktais, o kai čionai pateko Nyderlandų menininkų grietinėlė, netgi rengti reviu, koncertus ir vaidinimus.

Labiausiai visus šturpino traukinys, ilga krovinių vagonų gyvatė, kas savaitę, antradienio rytą, tūkstančius žydų išvežanti į Lenkijos Aušvicą, Sobiborą, Treblinką ar Vokietijos Bergen-Belzeną, į vietas, apie kurias anksčiau niekas nebuvo girdėjęs. Nerimą kėlė tai, jog iš visų į vadinamąsias „darbo stovyklas“ išvykusių žmonių – tai buvo naujagimiai, vaikai, suaugusieji ir senukai – niekas negavo nė žinėlės.

1944 m. vasarį septyniasdešimt trejų Renatos šešuras Pago, kavos karalius, buvo išvežtas į Bergen-Belzeną. Nors atsisveikindamas jis verkė, dauguma žmonių galvojo apie Bergen-Belzeną gana optimistiškai. Galų gale, juk tai *Vorzugslager*, lengvatinė, arba privilegijuotųjų, stovykla, be to, *Austauschlager*, tai yra mainų stovykla.

Bergen-Belzeno kompleksas buvo įrengtas šalia poligono teritorijos, jį sudarė kelios stovyklos, viena iš jų – skirta rusų karo belaisviams. 1943 m. balandį atsirado žydų belaisviams skirta lengvatinė mainų stovykla, vadinama *Sternlager*, „žvaigždžių“ stovykla, mat kaliniai ant drabužių privalėjo nešioti Dovydo žvaigždę. Stovykloje kaip atsarga buvo laikomas tam tikras skaičius žydų, kad prireikus juos būtų galima iškeisti į vokiečių belaisvius, pavyzdžiui, britų mandatinėje teritorijoje Palestinoje. Išmainyti galėjo būti kaliniai, turintys 120 000 *Sperres* arba Palestinos pažymėjimus. Iš pradžių stovykla iš tiesų buvo lengvatinė, nes belaisviams

leista pasilikti bagažą; be to, nors vyrai, moterys ir vaikai miegojo atskiruose barakuose, jie galėjo matytis. O svarbiausia, šios stovyklos tikslas nebuvo žmonių naikinimas.

Sovietų Sąjungai skverbiantis iš rytų, vis daugiau belaisvių iš mirties stovyklų buvo siunčiami į Bergen-Belzeną. Dėl pernelyg didelio kalinių skaičiaus, bado ir siaubingų nehigieniškų sąlygų 1944 metų pabaigoje gyvenimas ten tapo tikra katastrofa. Ne mažiau kaip penkiasdešimt du tūkstančiai žydų – iš maždaug šimto dvidešimties tūkstančių – mirė nuo bado, ligų, dėl SS kankinimų ar tuoj po to, kai buvo išlaisvinti. Taip Bergen-Belzenas tapo siaubinga vieta, kuri vėžlio žingsniu sunaikina žmogų.

1944 m. vasarį išvežus Renatos šešurą, galimybė išlikti *Vorzugslager* atrodė didesnė nei vadinamosiose „darbo stovyklose“. Be to, deportuojamieji į Bergen-Belzeną buvo ne grūdami į krovinius traukinius, o vežami keleiviniuose vagonuose. Tai irgi teikė viltį.

Štai ką rašė žurnalistas ir Vesterborko stovyklos kronikinkas Philipas Mechanicus’as savo knygoje „Depo“ apie žmones, išvežtus kartu su kavos karaliumi:

Antradienis, 1944 m. vasario 15 d.

Galų gale išvykti – daug skausmingiau, nei visi galvojome. Jokia plunksna neaprašysi, kas iš tiesų vyksta transportavimo dieną ir jos išvakarėse, kad ir į kokią privilegijuotą vietą būtų keliamama, ir kas dedasi širdyje... Prieš barako duris sustojanti eisena primena karavaną, iškilmingai pajudantį piligriminę kelionę į tolimą kraštą. Prie visų atdarų langų, nedidelių kvadratų, susispietę vyrai ir moterys paskutinį kartą kažką sušunka išvykstantiesiems; prie kiekvieno langelio paskutinį

kartą atsisveikinama, prišokę išvykstantieji graibo ištiestų rankų ir delnų puokštes ir vėl paskubomis grįžta į rikiuotę. Kiekvienas lango rėmas – tai gyvas kompaktiškas paveikslas, sudarytas iš judančių susijaudinusių žmonių; viena šalia kitos iškabintos nedidelės à la Jano Steeno drobės, tik minorinės.⁸

Po mėnesio atėjo Paulo, Renatos, Gerdos, Felixo, senelės Claros ir mergaičių eilė, visi jie susiruošę kelionei. Renata tėvams parašė laišką:

Retai kada buvo keliaujama geresnėmis sąlygomis! Mus išlydi grandioziškai, atsisveikinti sunku, o... užmiršti taip lengva. Nenoriu verkti... Mintimis ir troškimais dažnai esu su jumis.
Allen Gewalten zum Trotz⁹

Renata

J. W. Goethės eilėraščio „Feiger Gedanken“ („Bailios mintys“) eilutė, tapusi jos atsisveikinimo moto (*Allen Gewalten zum Trotz*), galbūt buvo stiprus postūmis nepažįstamame krašte vadovautis didžiojo poeto žodžiais:

*Allen Gewalten
Zum Trotz sich erhalten,
Nimmer sich beugen,
Kräftig sich zeigen,
Rufet die Arme
Der Götter herbei!*

Akivaizdoj prievartos
Nepasiduoti,
Prieš nieką nesilankstyti,
Išlikti tvirtam
Ir dievų rankos
Įsitvėrus laikytis!

⁸ Philip Mechanicus „In Dépôt“, 1964.

⁹ Nepaisant prievartos (vok.).

Paulą ir Renatą, Felixą, Gerdą, senelę Clarą bei mergaites Beatę ir Marią išvežė į stovyklą netoli Liuneburgo dykvietės greta Celės miestelio, tik trys šimtai penkiasdešimt kilometrų nuo Vesterborko. Ten jie pateko į visai kitą pasaulį. Pasaulį, kuriame įprastos normos nebegaliojo, o nukrypimai tapo kasdienybe. Čia Renata pradėjo rašyti dienoraštį. Pasipriešinimo gestas. Nes tai buvo draudžiama. Ji fiksavo viską, ką matė, rašydama galėjo atsiriboti nuo kasdienybės. Taip sistemoje, siekiančioje paversti žmones beveide minia, ji išliko kaip individualybė. Jauna moteris, privalėjusi užsigrūdinti, kad išgyventų. Rašanti, kad išsaugotų svarbiausią žmogaus turtą – save.

Saskia Goldschmidt

Amsterdamas / Midelstumas, 2021 m.

DIENORAŠTIS IŠ BERGEN-BELZENO

I DALIS. DIENORAŠTIS

Pažodžiui perrašyti mano kasdieniai užrašai, daryti Bergen-Belzene nuo 1944 m. kovo 19 d. iki 1944 m. Kalėdų. Tekstą spausdinant rašomąja mašinėle, papildomi komentarai pateikti kursyvu.

II DALIS. KAPO LAIKOTARPIS

Rašiau ne pačiame Bergen-Belzene, nes tada nuolat sirgau, beje, taip pat ir šiltine, o 1946 m. vasarą.

III DALIS. TRAUKINYS

Kelionę traukiniu, trukusią iki tol, kol mus 1945 m. balandžio 23 d. išgelbėjo rusai, trumpai aprašiau praėjus porai dienų po išlaisvinimo Trébrice, Brandenburge. Šiuos užrašus iš dalies užbaigiau Bergen-Binene, Šiaurės Olandijos provincijoje, kai sugrįžome į Nyderlandus po mėnesio (1945 m. rudenį), iš dalies ir 1946 m. vasarą.

Apie kelionę po Ceithaino (rusų lazareto, kur susirgau dėmėtąja šiltine) turiu užrašų, bet jų nebepaverčiau rišliu tekstu manydama, kad kelionių įspūdžiai po Vokietiją paskelbus taiką – vokiečių gyventojai, jų subombarduoti miestai ir t. t. – jau užtektinai ir įdomiai aprašyti kitų.

Amsterdamas, 1946 m. liepos 15 d.